

Sport in sociaalruimtelijk perspectief

INLEIDING Ineke Deelen, Nynke Burgers, Marijke Jansen & Jorn Koelemaj

Sport wordt gezien als een belangrijk maatschappelijk middel: het kan zorgen voor ontmoeting, verbinding en integratie. Het kan echter ook leiden tot sociale uitsluiting. Ook zijn er geografisch gezien grote verschillen in sportdeelname en sportaanbod. AGORA verkent in dit themanummer de sociaal-maatschappelijke betekenis van sport en de invloed van de ruimtelijke omgeving op sportdeelname.

Sport is overal. Op de sportvereniging, in de openbare ruimte en in de media. Voor veel mensen speelt sport een belangrijke rol in het leven. Dat sport belangrijk is, blijkt ook uit het toenemende belang dat beleidsmakers en politici eraan toekennen. Zij refereren graag aan 'de kracht van sport'. Zo wordt sport gezien als middel om de volksgezondheid te verbeteren en sociale ontwikkeling te stimuleren. Daarnaast zorgt sport voor verbinding en verbroedering doordat mensen met allerlei verschillende achtergronden met elkaar in aanraking komen. Gezien het toenemende aantal mensen dat lijdt aan bewegingsarmoede en welvaartsziekten als obesitas, is het logisch dat overheden de ambitie hebben om meer mensen aan het sporten te krijgen (en te houden).

Hoewel beleidsmakers en politici de mond vol hebben van de 'kracht van sport', heeft nog maar weinig onderzoek die kracht aangetoond. Iedereen zou tegenwoordig mee kunnen doen aan sport, maar is sport wel voor iedereen en op elke locatie toegankelijk? Wat als je niet goed bent in sport, niet kan sporten, of je niet op je gemak voelt in de sportschool of het voetbalveld? Om deze vragen te beantwoorden is het belangrijk ons af te vragen wat de maatschappelijke betekenis is van sport. In dit themanummer belicht AGORA het belang van de ruimtelijke omgeving voor sportdeelname. De betekenis van sport als 'verbindende factor' in de samenleving staat hierbij steeds centraal. Daarnaast wordt ingegaan op ruimtelijke en sociale ongelijkheid in sportdeelname.

Ontwikkeling sportonderzoek en sportdeelname

De rol van sport in de samenleving is sinds de jaren zeventig structureel onderwerp van (inter)nationaal onderzoek. In de jaren veertig en vijftig bogen de eerste sociologen zich over de ontwikkeling en verspreiding van het voetbal, lichamelijke opvoeding, sportaccommodaties en later vrijetijdsbesteding. Vanaf de jaren zeventig ging de aandacht meer uit naar behoeften, attitudes en het daadwerkelijke sportgedrag. Ook kwam er meer aandacht voor sociale ongelijkheden in de sport. Geïnspireerd door de bekende sociologen Bourdieu en Putnam is er vanaf de jaren negentig sprake van meer aandacht voor de positieve en negatieve effecten van sport op sociaal kapitaal en sociale cohesie. Het idee hierachter is dat sport toegang kan geven tot sociale contacten en netwerken, en daardoor leidt tot maatschappelijke participatie.

De ruimtelijke omgeving beïnvloedt de sportdeelname

De afgelopen decennia zijn meer mensen gaan sporten (zie Figuur 1). Daarnaast is er in de afgelopen jaren sprake van een verandering van het sportaanbod, mede als gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen als individualisering, neoliberalisering en de economische crisis. Steeds populairder worden de flexibele vormen van lidmaatschappen, als tegenhanger van traditionele 'vaste lidmaatschappen' bij sportverenigingen. Individuele sporten als hardlopen en wielrennen, die waar en wanneer het uitkomt beoefend kunnen worden, zijn sterk gegroeid onder zowel mannen als vrouwen. Deze groei is niet direct terug te zien in het aantal leden van sportverenigingen en sportbonden dat na een kleine dip in de jaren 2010 en 2011 weer stijgende is. De groei is wel zichtbaar in de toename van het aantal hardlopers en wielrenners in de openbare ruimte. Daarnaast vinden veel sporters zonder 'vast' lidmaatschap hun weg naar de sportschool of het zwembad. Deze verschuivingen in sportlidmaatschappen en het daarop inspelende

Verbinding en ontmoeting door voetbal. Internationaal voetbalteam op uitwisseling in Utrecht. Foto: Ineke Deelen

sportaanbod, roepen vraagtekens op over de betekenis van sport als verbindende factor tussen mensen. Toch lijkt deze verschuiving nog niet echt een gevaar te vormen voor het sportverenigingsleven en het sociaal kapitaal dat sporters hier opdoen. Nog steeds telt Nederland vergeleken met andere Europese landen een bovengemiddeld aantal lidmaatschappen en sportverenigingen per hoofd van de bevolking.

Sociale en ruimtelijke verschillen in sportdeelname

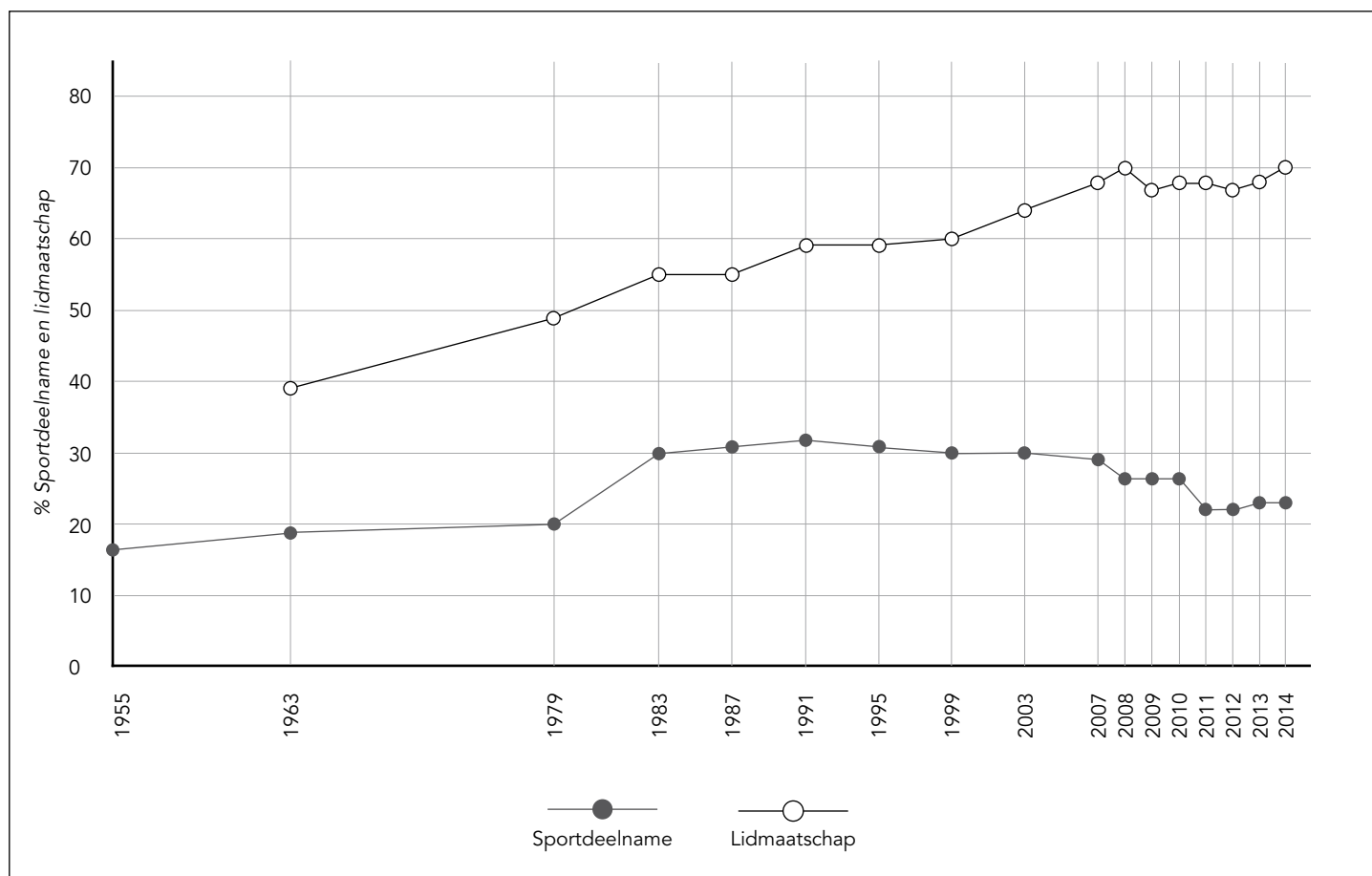
De overheid stimuleert sportdeelname en wil deze nog verder vergroten. Of mensen aan sport (blijven) doen, hangt volgens diverse onderzoeken af van een breed scala aan psychologische, fysieke, sociologische en omgevingsfactoren. Daarnaast hangt sportdeelname samen met sociaal-demografische kenmerken. Jongeren, volwassenen zonder jonge kinderen, mensen zonder beperkingen, autochtonen, hogeropgeleiden en mensen met een hoger inkomen doen meer aan sport dan hun tegenpolen.

Naast sociale ongelijkheid is ook ruimtelijke ongelijkheid zichtbaar als sportdeelnamecijfers bestudeerd worden. De ruimtelijke omgeving is één van de factoren die invloed heeft op de sportdeelname. Enerzijds kan de omgeving sportdeelname stimuleren en anderzijds juist mensen ervan weerhouden te gaan sporten. Een grote stad als Amsterdam biedt bijvoorbeeld veel mogelijkheden om te sporten. Amsterdammers hoeven gemiddeld slechts een halve kilometer te reizen naar een sportvoorziening, en iets meer dan anderhalve kilometer naar een sporthal. Inwoners van plattelandsgemeenten moeten al gauw de dubbele afstand afleggen en

hebben veel minder keuze uit verschillende sporten. Toch leeft het sportverenigingsleven in sommige dorpen veel meer dan in de stad. Dit komt mede voort uit het feit dat er minder concurrerende sporten of andere activiteiten zijn. Stedelingen zouden daarnaast andere sportvoorkeuren kunnen hebben (zowel naar type sport als naar locatie) dan inwoners van plattelandsgemeenten. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van hoe de betekenis van sport kan verschillen naar geografische ruimte.

In de toekomst zal deze ruimtelijke ongelijkheid op het gebied van sport toenemen. De eerste gevolgen van de bevolkingskrimp en vergrijzing in plattelandsgebieden zijn momenteel zichtbaar. Het afnemende inwonertal brengt forse bezuinigingen met zich mee voor gemeenten. Waar tot voor kort ieder dorp minstens zijn eigen voetbalveld en gymzaal had, moeten in sommige gemeenten de helft van de sportvoorzieningen sluiten. De sluiting van sportvoorzieningen brengt het risico met zich mee dat vooral minder mobiele groepen (jongeren en ouderen) minder gaan sporten.

Stedelijke omgevingen hebben vaak juist te kampen met een tekort aan sportvelden. In steden als Amsterdam en Utrecht staan kinderen uit bepaalde wijken soms jarenlang op een wachtlijst om te mogen voetballen of hockeyen bij de door hen (of hun ouders) gekozen club. Het gevolg is dat men uit moet wijken naar een verder gelegen club, of een andere sport moet kiezen. Ruimtelijke ongelijkheid in bereikbaarheid van het sportaanbod creëert in die zin sociale ongelijkheid in - en uitsluiting van - sportdeelname.

Figuur 1: Ontwikkeling sportdeelname en lidmaatschap sportverenigingen in Nederland (1955-2014), bevolking 12 jaar en ouder.

Bron: Breedveld, 2014

Relatie tussen sportgedrag en ruimte

Sporten vindt altijd plaats in een geografische context van tijd en ruimte, waarbij factoren als bereikbaarheid en het dagelijkse activiteitenpatroon van mensen een rol spelen. Het onderzoeken van sportdeelname vanuit een geografische invalshoek is echter nog redelijk nieuw. In dit themanummer belicht Dick Ettema de rol van sport in de geografie. Anders dan in de sociologie, medische- en gezondheidswetenschappen is sport volgens hem altijd een 'ondergeschoven kindje' gebleven in de geografie. Ettema betoogt dat de geografie, gecombineerd met meer traditionele of juist vernieuwende theoretische inzichten en methoden, bij kan dragen aan onderzoek naar de rol van sport in de (stedelijke) ruimte en inrichting. Mogelijk wint dit 'ondergeschoven kindje' binnen de geografie terug aan populariteit via het recente onderzoeksprogramma 'Sport' van NWO. Binnen dit programma worden thema's als de invloed van de omgeving op sporten en bewegen, bereikbaarheid van sportvoorzieningen en verenigingslidmaatschap en sociale cohesie onderzocht vanuit inzichten uit de (tijd)geografie, psychologie, gezondheids- en vrijetijdswetenschappen.

Dat sport een multidisciplinair onderzoeksthema is en dat sportdeelname van veel factoren afhangt, blijkt uit het artikel van Rick Prins. Hij belicht in zijn artikel de rol van de omgeving op het sport- en beweggedrag van jongeren. Volgens de sociaalecologische benadering van ontwikkelingspsycholoog Bronfenbrenner hebben zowel factoren binnen het individu als omgevingsfactoren invloed op het gedrag van het individu. Volgens Prins moet sport- en beweggedrag altijd onderzocht

worden vanuit de complexiteit aan factoren. Goede sportvoorzieningen hebben geen impact op het sportgedrag als de sociale omgeving niet ondersteunend is, er te veel criminaliteit is of als men niet wil sporten. Onderzoek wijst volgens Prins uit dat de gebouwde omgeving mogelijk belangrijk, maar zeker niet voldoende is om jongeren meer aan het sporten en bewegen te krijgen.

Maatschappelijke betekenis van sport

Als sport wordt ingezet als maatschappelijk middel, kan dit positief bijdragen aan integratie, sociaal kapitaal, schoolprestaties of het aanmeten van een gezonde levensstijl, blijkt uit de bijdrage van Marijke Jansen, Jorn Koelemaij, Ineke Deelen en Nynke Burgers. Voor AGORA interviewden zij Drees Kroes (FC Twente) en Peter Gheysen (Club Brugge). Kroes en Gheysen werken voor stichtingen die door middel van maatschappelijke initiatieven en projecten een positieve bijdrage willen leveren aan de samenleving. Steeds vaker nemen (professionele) voetbalclubs de verantwoordelijkheid om ook iets terug te geven aan de maatschappij. Door optimaal gebruik te maken van de naam van de club en van het verbindende karakter van voetbal, wordt sporten gestimuleerd en toegankelijk gemaakt voor mensen voor wie sporten minder vanzelfsprekend is.

Echter, sport kan juist ook maatschappelijke tegenstellingen in de hand werken. Agnes Elling neemt de lezer mee naar het voetbalveld, het zwembad en de sportschool. De auteur laat zien dat niet alle sportieve ruimten voor iedereen even toegankelijk zijn. Dit komt doordat de

mogelijkheden om mee te doen aan sport en zich ergens 'thuis' te voelen soms nog steeds verschillend zijn voor mannen en vrouwen en gerelateerd zijn aan verschillen in klasse, etniciteit en seksuele voorkeur. Elling laat in haar bijdrage zien dat er hierdoor nog steeds veel sprake is van sociale in- en uitsluiting naar gender en etniciteit. Van de verbindende kracht van sport, en maatschappelijke integratie en emancipatie, is in sommige sportieve ruimten steeds minder sprake.

Maatschappelijke tegenstellingen in de sportdeelname zijn ook zichtbaar in Vlaanderen. Hanne Vandermeerschen en Jeroen Scheerder laten in hun bijdrage zien dat de cijfers er niet om liegen: volwassenen en kinderen van ouders met een lager opleidingsniveau en/of inkomen sporten veel minder vaak dan mensen met een hoger opleidingsniveau en/of inkomen. Sociale ongelijkheid in sportdeelname valt in veel gevallen samen met sociale uitsluiting van mensen in een kwetsbare maatschappelijke positie. Samenwerking tussen verschillende partijen op het gebied van onder andere gezondheid, welzijn en onderwijs is volgens de auteurs de sleutel tot verandering. Sport kan dan een belangrijke eerste stap zijn naar sociale participatie in de samenleving. Om sporten toegankelijk(er) te maken voor iedereen, is het noodzakelijk dat de verschillende partijen zich bewust zijn van de bestaande drempels voor sportdeelname, en moet er voldoende recreatief en laagdrempelig sportaanbod aanwezig zijn.

'Laagdrempelig' sporten deed men vroeger al buiten spelend op straat. Tegenwoordig is gewoon een balletje trappen op straat voor de stedelijke jeugd niet meer zo vanzelfsprekend. Dit gebeurt tegenwoordig op speciaal aangewezen pleintjes en veldjes, waar allerlei begeleidende sportactiviteiten georganiseerd worden die vaak een maatschappelijk doel dienen. 'Spelen' is 'sporten' geworden. Jeroen Vermeulen gaat in zijn artikel in op de 'playgrounds' van de Richard Krajicek Foundation. Hier zetten jongeren ('scholarshippers') zich vrijwillig in bij de organisatie en begeleiding van sportactiviteiten met als doel het versterken van sociale cohesie in stadsbuurten en het vergroten van het sociaal kapitaal van de jongeren. De scholarshippers krijgen in ruil hiervoor een studiebeurs. Vermeulen laat in zijn artikel de jongeren zelf aan het woord over wat sport voor hen betekent. Sommige jongeren ontwikkelen zich tot voorbeeld of rolmodel voor jongere kinderen. Zij begrijpen als geen ander dat sport geen doel op zich is, maar als maatschappelijk middel dient.

Een ander voorbeeld waar sport ingezet wordt als maatschappelijk middel zien we in de achterstandswijk Possilpark in Noord-Glasgow, Schotland. Deze wijk heeft te kampen met veel problemen die veroorzaakt worden door territorialiteit. Geweld en criminaliteit leiden ertoe dat jongeren zich niet of nauwelijks zonder groep in een naburige wijk durven te begeven. Met een geschiedenis die bevangen is door rivaliteit vanwege heftige religieuze tegenstellingen tussen protestanten en katholieken, is territorialiteit diepgeworteld in de cultuur, ook bij jongeren. Jorn Koelemaj deed onderzoek naar de relatie tussen territorialiteit en sociale uitsluiting onder jongeren. Hij beschrijft in zijn artikel wat liefdadigheidsinstellingen met sportactiviteiten als de 'Friday Night Football League' kunnen betekenen. Onder begeleiding vinden ontmoetingen plaats tussen jongeren uit verschillende buurten: sportieve ontmoetingen die eerder niet voor mogelijk werden gehouden. En de winst lijkt nog groter: jongeren ontwikkelen ook vaardigheden als

zelfbeheersing, zelfvertrouwen en respect voor de ander.

De bijdragen in dit themanummer laten zien welke maatschappelijke betekenis sport kan vervullen. Deze 'kracht van sport', waar politiek en beleid zo graag naar verwijzen, is echter niet voor iedereen en op elke plek vanzelfsprekend. Sport kan zorgen voor ontmoeting, verbinding en integratie. Echter, deze zojuist verworven ontmoeting, verbinding en integratie kan in een andere sportieve ruimte weer even hard onderuit gehaald worden doordat er uitsluiting en discriminatie plaatsvindt. Als je niet goed bent in sport, niet kan sporten of je niet op je gemak voelt in de sportschool of op het voetbalveld, wordt je niet overal welkom geheten of geaccepteerd. Gevolg is dat deze mensen wegblijven op plaatsen waar gesport wordt. De sociale en ruimtelijke ongelijkheden in sportdeelname zijn zorgwekkend, en nemen mogelijk alleen maar toe. Het is belangrijk om ons bewust te zijn van deze verschillen op basis van geografische context, omdat ongelijkheid in bereikbaarheid van het sportaanbod sociale ongelijkheid in sportdeelname kan veroorzaken.

Als je niet goed bent in sport word je niet overal welkom geheten of geaccepteerd

Uit de artikelen in dit themanummer blijkt dat er ook genoeg voorbeelden zijn van sportieve initiatieven en rolmodellen waaruit de 'kracht van sport' blijkt. Er leeft veel sportieve en creatieve energie bij de vele sportverenigingen, welzijns-, zorg-, onderwijs-, culturele- en sociale instellingen en ondernemingen. Door de krachten te bundelen kunnen beleidsmakers en wetenschappers zich gezamenlijk met deze partijen blijven inzetten om sporten en bewegen voor veel mensen mogelijk te maken.

Ineke Deelen (j.c.c.deelen@uu.nl) is PhD-kandidaat op het project 'Sportdeelname en Bereikbaarheid van Sportvoorzieningen'. Nynke Burgers (n.burgers@uu.nl) is PhD-kandidaat op het project 'Lid van de Club'. Marijke Jansen (f.m.jansen@uu.nl) is PhD-kandidaat op het project 'Sport en Bewegen in de Openbare Ruimte'. Alle drie zijn zij werkzaam aan het departement Sociale Geografie en Planologie van de Universiteit Utrecht. Jorn Koelemaj (Jorn.Koelemaj@UGent.be) is als academisch assistent en promovendus verbonden aan de Universiteit Gent, net als Ineke, Nynke en Marijke redacteur bij AGORA.

Literatuurselectie

- Breedveld, K. (2014) Sportparticipatie: uitdagingen voor wetenschap en beleid. Inaugurele rede door prof.dr. K. Breedveld. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen. pp. 5-23.
- Collard, D. en I. Pulles (2014) Sportdeelname 2013. Factsheet Mulier Instituut.
- Hoekman, R. en K. Hoenderkamp (2013) Afstand tot sportaccommodaties. In: Hoekman, Hoenderkamp en van der Poel (2013) Sportaccommodaties in beeld. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media, pp. 73-90.